

Andelko AKRAP

Jakov GELO

Izvorni znanstveni rad

Ekonomski fakultet, Zagreb

Katedra za demografiju

DEPOPULACIJA
LIČKO-SENJSKE
ŽUPANIJE TIJEKOM
20. STOLJEĆA
S POSEBNIM OSVRTOM
NA EKONOMSKO-
SOCIJALNU
STRUKTURU
1971.-2001.

U odnosu prema svim ostalim županijama, Ličko-senjska županija drastičan je primjer snažne i stalne depopulacije tijekom cijelog 20. stoljeća. Današnje demografsko siromaštvo Ličko-senjske županije ne smije zavarati da je tako bilo oduvijek. U doosmanskom vremenu, drži R. Lopašić, na temelju mnogih listina može se zaključiti da je na prostoru Like, Krbave i Gacke živio brojna narod u mnogim gradovima, trgovištima i selima. Tamo se razvio bogat crkveni život s brojnim samostanima i crkvama (Lopašić, 1888., 14.). Osnovni činitelj gradskog karaktera nekog naselja u srednjem vijeku bila je crkvena funkcija: svako mjesto koje je pretendiralo na epitet gradskog, moralo je imati vlastitu župu (Budak, 1994., 173.). Relativno velik broj crkava s demografskog stajališta upućuje na brojnost stanovništva i njegovu gospodarsku snagu. Brojni i bogati objekti koje su tada gradili lički feudinci su remek-djela tadašnje arhitekture, što znači da onovremena Lika nije bila periferna europska zemlja nego je, naprotiv, bila u središtu europskih zbivanja i stvaralaštva. O tome kazuje i njezin istaknuti udjel u srednjovjekovnoj hrvatskoj umjetnosti i književnosti (Marković, 1995., 130.). Osmanskim zaposjedanjem ovog kraja izbjeglo je brojno stanovništvo. Nakon protjerivanja Osmanlija krajem 17. stoljeća prostor Like, Gacke i Krbave postupno demografski raste, što na temelju vlastitih bioloških potencijala, što doseljavanjem krajem 17. i na početku 18. stoljeća novog stanovništva.

Očito gospodarsko zaostajanje Ličko-senjske županije, kao glavni činitelj snažne depopulacije tijekom cijelog 20. stoljeća, ima dugo povijesno naslijeđe. Osnovne pretpostavke gospodarskog i demografskog zaostajanja oblikovane su još u vrijeme kada je ovaj prostor bio dio Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Da bi se dobilo što više vojnika, konzervirane su društvene i gospodarske strukture. Temeljna materijalna pretpostavka neplaćene vojne službe bio je zemljišni posjed. Zato je krajiško društvo tre-

balo ostati isključivo agrarno. Različitim zakonskim rješenjima održavane su, kao brojna kućanstva, kućne zadruge, kako bi se raspolagalo što većim brojem muškaraca za vojnu službu po europskim ratištima. Novčana privreda povezana s razvojem gradova ugrožavala je zadruge. Jedino je raspolaganje zemljišnim posjedom stvaralo obvezu na vojnu službu. Razvijajući novčanu privredu, propadale bi zadruge, koje su bile jedan od stupova funkcioniranja pojačanog društva. Ipak, kako bi se osiguralo samofinanciranje takvog društva, razvijani su vojni gradovi kojima svrha nije bila snažnije razviti nepoljoprivredni sektor. Jer, samo u razvoju kontrolirani vojni gradovi ograničavali su razvoj robno-novčane privrede i jači razvoj nepoljoprivrednog sektora. Rast gradskog stanovništva nije odgovarao vojnoj upravi – samo je raspolaganje zemljišnim posjedom davalo obvezu vojne službe. Gospodarski i društveno izolirana Vojna krajina mogla je obavljati svoju osnovnu ulogu: dati što više uvijek raspoloživih besplatnih vojnika (Kaser, sv. II., 11, 218.).

Nakon raspuštanja Vojne krajine 1881. godine, naglo su propadale dotadašnje društvene i gospodarske strukture, a nasuprot tome nije bilo uvjeta ni nositelja modernizacijskih procesa. Ionako malen zemljišni posjed dodatno je usitnjavao cijepanjem seoskih obiteljskih zadruga. Najveći je broj dioba obitelji bio u Ličko-krbavskoj županiji u razdoblju 1896.-1900., a u Modruško-riječkoj u razdoblju 1901.-1905. Porastom broja obitelji smanjivao se i prosječan broj njezinih članova. S druge strane, u Hrvatskoj počinje proces demografske tranzicije, tj. postupnog pada opće stope mortaliteta uz zadržavanje relativno visoke stope nataliteta, pa se povećava prirodni prirast stanovništva (Gelo, 1987.). Porast broja kućanstava i potreba gradnje novih stambenih objekata prisilila je mnoge da posuđuju novac od seoskih lihvara. Oni koji nisu mogli vratiti dugove, ostajali su bez zemlje. Zato je od 1890. do 1900. iseljavanje u prekomorske zemlje zahvatilo Liku, Krbavu i Modruško-riječku županiju (Bićanić, 1937., 206). Prema tome, dijeljenje kućnih zadruga (koje velikom većinom možemo zvati velikim obiteljima) i rast prirodnog prirasta glavni su razlozi sve većeg viška poljoprivrednog stanovništva. Istodobno, na prostoru ove županije nije postojalo nijedno relativno veće gradsko središte koje bi svojim razvojem zadržalo značajniji dio deagrarizirog stanovništva.

Promjena ukupnog broja stanovnika 1857.-2001.

Tablica 1.

Kretanje ukupnoga broja stanovnika Republike Hrvatske i Ličko-senjske županije od 1857. do 2001. godine

Popis	Republika Hrvatska	Ličko-senjska županija	Republika Hrvatska	Ličko-senjska županija
	Broj stanovnika prema popisu		Udjel u stanovništvu (u%)	
1857.	2.181.499	155.467	100,0	7,1
1869.	2.398.292	165.692	100,0	6,9
1880.	2.506.228	155.382	100,0	6,2
1890.	2.854.558	170.084	100,0	6,0
1900.	3.161.456	186.871	100,0	5,9
1910.	3.460.584	182.392	100,0	5,3
1921.	3.443.375	177.055	100,0	5,1
1931.	3.785.455	172.735	100,0	4,6
1948.	3.779.858	130.855	100,0	3,5
1953.	3.936.022	125.677	100,0	3,2
1961.	4.159.696	118.329	100,0	2,8
1971.	4.426.221	106.433	100,0	2,4
1981.	4.601.469	90.836	100,0	2,0
1991.	4.784.265	85.135	100,0	1,8
2001.	4.437.460	53.677	100,0	1,2

Popis	Republika Hrvatska	Ličko-senjska županija	Republika Hrvatska	Ličko-senjska županija
	Bazni indeks (1857. = 100)		Lančani indeks	
1857.	100,0	100,0	-	-
1869.	109,9	106,6	109,9	106,6
1880.	114,9	99,9	104,5	93,8
1890.	130,9	109,4	113,9	109,5
1900.	144,9	120,2	110,8	109,9
1910.	158,6	117,3	109,5	97,6
1921.	157,8	113,9	99,5	97,1
1931.	173,5	111,1	109,9	97,6
1948.	173,3	84,2	99,9	75,8
1953.	180,4	80,8	104,1	96,0
1961.	190,7	76,1	105,7	94,2
1971.	202,9	68,5	106,4	89,9
1981.	210,9	58,4	104,0	85,3
1991.	219,3	54,8	104,0	93,7
2001.	203,4	34,5	92,8	63,0

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005. (podaci na CD-u)

Opisani razlozi gospodarske nerazvijenosti uz istodobni izostanak državne intervencije u prostorni razvoj tijekom 20. stoljeća glavno je izvorište demografskih i gospodarskih problema Ličko-senjske županije. Prostorna je komponenta razvoja izostala jer su investicije i otvaranje novih radnih mjesta izvan poljoprivrede usmjeravani prvenstveno tamo gdje je već postojala temeljna gospodarska infrastruktura za podizanje većih industrijskih kapaciteta. Općenito se može reći da su se u Hrvatskoj najviše razvijali gradovi koji su već početkom 20. stoljeća imali temeljnu gospodarsku i prometnu infrastrukturu za razvoj industrije.

Na prostoru Ličko-senjske županije nije se razvilo nijedno relativno veće gradsko središte. U takvim je uvjetima iseljavanje bilo neizbježno. Stoga ova županija od popisa 1900. godine do posljednjeg 2001. bilježi sve manji i manji broj stanovnika, i to ne zbog niskog nataliteta, nego zbog neprekinutog iseljavanja (Akrap, 2002.).

Zato i kada je ova županija imala demografski porast, bio je, zbog iseljavanja, znatno ispod hrvatskog prosjeka. Naime, između popisa stanovništva 1857. i 1910. godine ukupan je broj stanovnika u Hrvatskoj porastao za 58,6 posto, dok istodobno Ličko-senjska županija s porastom od 17,3 posto ima mnogo manji porast nego ostale županije. Kada je, dakle, ostvaren porast, on je bio ispod hrvatskog prosjeka. Stoga, Ličko-senjska županija od prvog popisa stanovništva 1857. godine – provedenog prema suvremenim načelima i na cijelom današnjem hrvatskom državnom prostoru – do Domovinskog rata, tj. popisa 1991. godine, smanjila je udjel svojeg stanovništva u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske sa 7,1 na 1,8 posto, da bi nakon toga, u popisu 2001. godine taj udjel pao na 1,2 posto. Između popisa 1900 i 1991. Ličko-senjska županija smanjila je broj stanovnika za 54,4 posto, a do 2001. godine za 65,5 posto.

Iako se stanovništvo ove županije, kako je rečeno, neprekinuto iseljavalo, valja istaknuti nekoliko prošlih, zaista složenih i međusobno isprepletenih, nepovoljnih gospodarskih, društvenih i političkih zbivanja koja su, kratkoročno i dugoročno, pridonijela znatnom smanjenju broja stanovnika: iseljavanje u prekomorske zemlje od 1890-ih do 1920-ih, demografski gubici uvjetovani Prvim i Drugim svjetskim ratom, iseljavanje uvjetovano agrarnim kolonizacijama, ruralni egzodus nakon Drugoga svjetskog rata, odlazak na tzv. privremeni rad u inozemstvo u 1960-im te izravni i neizravni demografski gubici nastali tijekom Domovinskog rata. Ako se ograničimo na razdoblje od 1910. do 1948., svakako je bitno istaknuti da ova županija, u odnosu na preostale, ima znatno iznad hrvatskog prosjeka relativno veće gubitke u ratovima, epidemijama,

iseljavanju u zapadnoeuropske zemlje između dvaju svjetskih ratova i agrarnim kolonizacijama. Dok je broj stanovnika u Hrvatskoj od 1910. do 1948. porastao 9,2 posto, Ličko-senjska županija ima smanjenje 28,3 posto. Prisjetimo li se prije iznesenog podatka da je u Ličko-senjskoj županiji od 1910. do 1948. broj stanovnika smanjen oko 30 posto, onda je očito u tom razdoblju oblikovana dugoročna pretpostavka za sve izraženiju ukupnu depopulaciju. Demografsko značenje toga smanjenja postaje jasnije kada znamo da je uglavnom za taj broj smanjeno stanovništvo u najvitalnijoj, biološki obnoviteljskoj dobi. Ratni gubici, kontinuirano iseljavanje prema inozemstvu ili u kolonizacijska područja imali su presudan utjecaj na depopulaciju Ličko-senjske u razdoblju 1910.-1948. Agrarne kolonizacije i individualna preseljavanja u prvoj polovici 20. stoljeća osjetno su utjecali na unutrašnju preraspodjelu stanovništva između siromašnih agrarno prenapučenih i plodnom zemljom bogatih hrvatskih područja (Horvat, 1942.). U drugoj polovici 19. stoljeća do 1948., organiziranim kolonizacijama i individualno iseljavalo se stanovništvo iz Hrvatskog zagorja, Prigorja, Korduna, Banovine, Like, Gorskog kotara i dalmatinskog zaleđa u istočne krajeve središnje Hrvatske, istočnu Hrvatsku i Vojvodinu (Stipetić, 1954; Maticka, 1990.). Prema procjeni, u navedenom razdoblju preseljeno je oko 300.000 osoba (Nejašmić, 1991., 117). Nakon Drugoga svjetskog rata najintenzivniji migracijski procesi zbivali su se u 1960-im godinama. Sve županije koje u svojem sastavu nemaju veći grad, imale su negativan saldo migracija. Jedan emigracijski smjer, poznat tada kao odlazak na privremeni rad u inozemstvo, vodio je prema zapadnoeuropskim zemljama, a drugi je bio usmjeren prema velikim gradovima u Hrvatskoj (Akrap, 2002.).

Razmatranjem društveno-gospodarskog razvoja poslije Drugoga svjetskog rata spomenute su povijesno naslijeđene nepovoljne gospodarske i demografske tendencije na tom prostoru. Ali, i poslije toga prostorna je pokretljivost stanovništva neprekinuto vodila prema sve istaknutijoj neravnomjernosti prostornog razmještaja stanovništva. Razvoj stanovništva prepušten je spontanosti. Naime, tijekom "druge hrvatske modernizacije, od završetka Drugoga svjetskog rata do tranzicijskog razdoblja u devedesetim godinama industrijski sektor je središnji u gospodarstvu" (Rogić, 1999., 93.). Grad Zagreb kao društveno i gospodarsko središte s porastom stanovništva između 1948. i 1991. za 118,2 posto daleko je ispred sviju. U istom je razdoblju Ličko-senjska županija imala ukupnu depopulaciju ili smanjenje broja stanovnika od 34,9 posto.

Smanjivanje broja stanovnika u Ličko-senjskoj županiji u 1960-im, već je istaknuto, posljedica je iseljavanja prema Zagrebu i Rijeci i zapošljavanja u inozemstvu, ili kao što se češće naziva, odlaska na tzv. privremeni rad u inozemstvo. Usporedna istraživanja temeljena na iskustvu prijašnjih iseljavanja iz Hrvatske i drugih europskih zemalja, pokazivala su da "privremena" emigracija velikim dijelom prerasta u trajnu (Wertheimer-Baletić, 1971., 80-87.). Svi stanovnici koji su promijenili mjesto stalnog boravka unutar Hrvatske, odjavili su prebivalište u naselju u Ličko-senjskoj županiji iz kojega su se iselili, a prijavili su se u naselju u koje su se naselili. U spomenutom slučaju situacija je sasvim jasna. No, to nije bio slučaj s onima koji su otišli na rad u inozemstvo. Svi popisani u inozemstvu 1971., 1981. i 1991., a prema popisnoj metodologiji primijenjenoj u popisu 2001. uključeni su u ukupan broj stanovnika naselja u Ličko-senjskoj županiji odakle su otišli na rad u inozemstvo. Tako se od popisa 1971. do zadnjeg provedenog 2001. ukupan broj stanovnika sastoji od dva dijela, ili dva kontingenta, onih koji stalno borave u Hrvatskoj, a u popisnim se rezultatima nazivaju "stanovništvo u zemlji" i stanovništva u inozemstvu. Ova dva kontingenta stanovništva u popisima 1971., 1981. i 1991. nazivaju se "ukupno stalno stanovništvo". U popisu 2001., iako je promijenjena koncepcija popisivanja, i dalje su u ukupan broj stanovnika uključene osobe popisane u inozemstvu. Pri korištenju popisnih rezultata rijetko se ističe ova dvojnost, iako je očita u objavljenim popisnim rezultatima. Analiza demografskih promjena u Hrvatskoj od 1971. koja ne vodi računa o navedenoj dvojnosti hrvatskoga stanovništva nije realna.

Egzaktna demografsko-statistička istraživanja pokazuju da se privremena emigracija pretvorila u trajno iseljavanje (Akrap, 1999.). U popisima su, do Domovinskog rata, registrirani povratnici iz inozemstva; međutim, i do popisa 1991. broj povratnika više je nego nadoknađen novim iseljavanjima. Usto, nerazlikovanje ukupnog stalnog stanovništva i stanovništva u Hrvatskoj koje se javlja u popisima 1971., 1981., 1991. i 2001., nerijetko stvara zabunu, nejasnoće i pogrešne demografsko-analitičke interpretacije. Upravo tu dvojnost stanovništva Hrvatske i Ličko-senjske županije pokazuje tablica 2. Od ukupnog stanovništva Hrvatske utvrđenog popisom 1971. godine 5,8 posto bilo je na privremenom radu u inozemstvu kojem su pridruženi članovi obitelji koji tamo borave. Te popisne godine Ličko-senjska županija ima 7,8% udjela "inozemaca"

Tablica 2.

Kretanje ukupnog stanovništva i stanovništva (u zemlji) u Hrvatskoj i Ličko-senjskoj županiji, 1971-2001.

Hrvatska/Županija	Popis	Ukupno broj stanovnika			
		Ukupno	od toga		
			u zemlji	u inozemstvu	% od ukupnog u inozemstvu
Republika Hrvatska	1971.	4.426.221	4.169.887	256.514	5,8
	1981.	4.601.469	4.391.139	210.330	4,6
	1991.	4.784.265	4.499.049	285.216	6,0
	2001.*	4.437.460	4.200.214**	226.151	5,1
Ličko-senjska županija	1971.	106.433	98.145	8.288	7,8
	1981.	90.836	85.160	5.676	6,2
	1991.	85.135	76.452	8.683	10,2
	2001.*	53.677	50.651	3.026	5,6

*Ukupno broj stanovnika u popisu 2001. nije potpuno usporediv s prethodnim popisima jer je 2001. primijenjena modificirana definicija ukupnoga stanovništva, prema kojoj svi koji su popisani u inozemstvu nisu uključeni u ukupan broj stanovnika Republike Hrvatske, odnosno županija.

**Da bi se dobio ukupan broj stanovnika Republike Hrvatske, treba na broj stanovnika u Hrvatskoj (u zemlji) 2001. g. (4.200.214) dodati izbjeglice (8.843) i privremeno prisutno stanovništvo (2.252). Broj stanovnika iz popisa 2001. za stanovništvo u Hrvatskoj (u zemlji) sveden je na usporedivost s popisima 1971., 1981. i 1991. godine

Izvor: Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., Dokumentacija 132. (drugo dopunjeno i popravljeno izdanje), Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1972.; Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553., Zagreb, 1984.; Popisi stanovništva 1971. i 1981., Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569., Zagreb, 1989.; Stanovništvo u zemlji i u inozemstvu po naseljima, Dokumentacija 911, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1996.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. /2. izdanje/, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2003. (podaci na CD-u)

u ukupnom stanovništvu (Akrap, 1999.). Udjel osoba na privremenom radu u ukupnom stanovništvu 1981. i dalje je bio razmjerno velik. Značajno iznadprosječan udjel “inozemaca” u ukupnome stanovništvu 1981. godine i dalje ima Ličko-senjska županija (6,2 posto). Nadalje, od samog se početka procjenjivalo da nije bio potpun obuhvat popisanih radnika na privremenom radu u inozemstvu (Baučić, 1981.). Smanjivanje broja stanovnika u inozemstvu u pojedinim županijama moglo je nastati i zbog transponiranja privremene u trajnu emigraciju, ali i zbog promjene mjesta stalnog boravka osoba koje su na privre-

menom radu, a preselile su se iz jedne u drugu županiju. Opet, i u popisu 1991. ova županija ima 10,2 posto udjel osoba u inozemstvu u ukupnom stanovnitvu, što je znatno iznad državnog prosjeka (6 posto). Istraživanje pokazuje da je 1971. godine oko 80 posto ukupnoga broja zaposlenih u inozemstvu iz seoskih naselja (Akrap, 2004.). Da su između 1961. i 1991. godine bila dva velika iseljenička vala, potvrđuje i podatak prema kojem se u tom razdoblju broj stanovnika koji stalno stanuju u ovoj županiji, smanjio oko 28 posto. Ako su uključene osobe popisane u inozemstvu, smanjenje ukupnog broja stanovnika Ličko-senjske županije, u navedenom razdoblju, jest oko 20 posto. Razlika je očito vrlo velika, to više ako imamo na umu da su popisani u inozemstvu, u velikoj većini, ondje i ostali.

Ratna agresija na Republiku Hrvatsku znatno je utjecala na smanjenje broja stanovnika u Ličko-senjskoj županiji nakon popisa 1991. godine. Prema podacima Ministarstva hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata (stanje listopad 2002.) ukupno je od 1991. do 2002. godine poginulo, ubijeno i umrlo od ratnih posljedica 245 hrvatskih branitelja iz Ličko-senjske županije, čemu treba pribrojiti 4 nestala branitelja. Od kolovoza 1990. do ožujka 1999. na hrvatskoj je strani poginulo ili umrlo od ratnih posljedica 157 osoba iz Like. Iz iste županije ovome broju treba dodati 57 ekshumiranih i identificiranih osoba kao i 40 nestalih. Prema srpskim izvorima, iz Ličko-senjske županije kao vojnici ili civili bivše Republike Srpske Krajine poginule su ili nestale 692 osobe (vidi: Živić, D., Pokos, N., 2004; Živić, 2006., 458-483). Osim poginulih i nestalih, na smanjenje broja stanovnika utjecale su i prisilne migracije. Ratna agresija na Ličko-senjsku županiju izazvala je, uz ostale posljedice, i migraciju prema inozemstvu, ali istodobno prerazmjesta stanovništva na prostoru Hrvatske prema njezinim, s obzirom na rat, sigurnijim dijelovima (Živić, 1999.). Dio prognanog stanovništva stalno se nastanio u mjestima gdje su bili smješteni kao prognanici. Zbog rata i gospodarske krize, pojačano je, od prije prisutno, iseljavanje prema inozemstvu. Srpsko stanovništvo koje je za okupacije 1991.-1995. ostalo na području Ličko-senjske županije većinom je napustilo Hrvatsku. Domovinski rat na prostoru ove županije imao je, u odnosu na preostale županije, najjači utjecaj na ubrzanje demografskog starenja (Gelo, 1999.). Od kraja 1990-ih vraćaju se iseljeni Srbi u Hrvatsku, većinom starije stanovništvo. Popis stanovništva 2001. pokazuje da su iz ove županije "privremeno" bili odsutni ne samo "inozemci" nego i osobe odsutne u jednom od naselja u Hrvatskoj. Držimo da su to prognanici koji su se nastanili u naseljima u kojima su

bili smješteni tijekom Domovinskog rata. Prema tome, od ukupnoga broja stanovnika (zbroj u Hrvatskoj i inozemstvu) koliko je imala Ličko-senjska županija u popisu 2001. godine, 12,2 posto bilo je "privremeno" odsutno iz županije i to, kako vidimo iz tablice 2, u inozemstvu je bilo 5,6 posto i još 6,7 posto privremeno odsutnih u nekom od naselja u Hrvatskoj (popis stanovništva 2001.).

Sažeto, u uvjetima pomanjkanja industrijskih kapaciteta koji bi mogli zaposliti stanovništvo, nužan je bio egzodus iz Ličko-senjske županije. Agrarne kolonizacije nakon Drugoga svjetskog rata i od 1960-ih zapošljavanje u zapadnoeuropskim zemljama, Zagrebu i Rijeci glavni su smjerovi odljeva ličkog stanovništva. Gospodarska nerazvijenost i s time povezani nedostatni društveni, obrazovni i zdravstveni kapaciteti poticali su iseljavanje i odlazak najvitalnijeg radnog i biološko-obnoviteljskog stanovništva.

Prirodno kretanje

Sa svakim jačim iseljeničkim valom i demografskim gubicima u Prvom, a osobito u Drugom svjetskom ratu, ubrzanije se smanjivao broj živorođenih, ali dugo je vremena ova županija bila visokonatalitetno područje zahvaljujući biološkoj vitalnosti. Naime, sve do 1960-ih Ličko-senjska županija je visokonatalitetno područje. Podaci o dobnom sastavu za 1900. godinu i vitalna statistika oko te godine odnose se na prostorni obuhvat koji je Ličko-senjska županija imala 1992. godine. Polazimo od realno utemeljene pretpostavke da se po demografskim i gospodarskim obilježjima aktualni prostorni obuhvat ne razlikuje od onoga na koji se podaci odnose. Budući da se daju relativni pokazatelji, oni se u potpunosti mogu primijeniti na sadašnji (aktualni) prostorni obuhvat Županije. Na razini Hrvatske (bez Dalmacije, Rijeke, Kvarnerskih otoka, Istre i Baranje) prema popisu 1900. godine bio je udjel mladih (0-14 godina) u ukupnom stanovništvu 46,5 posto, dok je taj udjel u Ličko-senjskoj županiji bio 52,5 posto (Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije (I.- 1905.), Kr. Zemaljski statistički ured u Zagrebu 1913. godine). Već od 1900. godine dobno-spolni sastav stanovništva Ličko-senjske županije pokazuje poremećaje nastale iseljavanjem ljudi u najvitalnijoj životnoj dobi. Naime, 1900. godine ova županija ima osoba od 60 i više godina u ukupnom stanovništvu 7,9 posto, a to je bilo malo iznad hrvatskog prosjeka (7,4 posto). Unatoč tome, dalje ima i vrlo visok natalitet. Naime, prosječna stopa nataliteta u razdoblju 1901.-1905. bila je 40,6 promila (Tur-

čić, 2000., 233.). Više prosječne stope nataliteta imale su samo Virovitičko-podravska (48,2 promila) i Krapinsko-zagorska županija (42,4 promila). U istom je razdoblju (1901.-1905.) prosječna stopa nataliteta u Hrvatskoj 38,8, a stopa mortaliteta 26,4 promila. Prosječna stopa mortaliteta u Ličko-senjskoj županiji bila je 28,7 promila. Uz nerazvijenost i lošije zdravstvene uvjete, i starija dobna struktura razlog je više opće stope mortaliteta u Ličko-senjskoj županiji. Dakle, prirodni prirast u Hrvatskoj bio 12,4, a u Ličko-senjskoj županiji 11,9 promila (Turčić, 2000., 233., 234). Prema podacima iz popisa 1931. godine, u Hrvatskoj je mladih (0.-19. godina) u ukupnom stanovništvu 41,1 posto a u Ličko-senjskoj županiji 47,6 posto, što je bilo najviše u Hrvatskoj. Ova županija unatoč jakim emigracijama dugo je vremena ostala visokonatalitetno područje. Između svih činitelja koji su od početka 1960-ih ubrzano oblikovali uvjete za prirodnu depopulaciju daleko prednjači iseljavanje. Znatno smanjivanje stanovništva 1970-ih posljedica je iseljavanja, ne samo u inozemstvo, nego i u velike hrvatske gradove, prvenstveno u Zagreb i Rijeku gdje se tada intenzivno razvija prerađivačka industrija. Ličko-senjska županija ima pozitivan prirodni prirast, a od tada ubrzano pada broj živorođenih. Tako od 1973. godine i dalje ova županija ima neprekinuto prirodno smanjenje. No, prirodno je smanjenje ukupnog stalnog stanovništva 1973. i 1974. kompenzirano prirodnim prirastom ostvarenim u inozemstvu. Od 1975. godine prirodni prirast ostvaren u inozemstvu nije više mogao kompenzirati prirodno smanjenje u županiji. Analiza na razini bivših općina (prema političko-teritorijalnom načelu koji je vrijedio do kraja prosinca 1992.) pokazuje da nekadašnje općine Gospić, Donji Lapac, Otočac i Korenica imaju od 1976. godine neprekinuto prirodno smanjenje, tj. broj umrlih nadvisuje broj živorođenih. Jedino je općina Senj do 1982. imala pozitivan prirodni prirast.

Budući da nerealnu sliku možemo steći analizom samo ukupnoga stalnog stanovništva - to znači kada se ne vodi računa da su u ukupan broj stanovnika 1971., 1981., 1991. i 2001. godine uključene osobe koje stalno žive u inozemstvu kao i da su u ukupan broj živorođenih i umrlih od 1971. do 1997. uključivana i djeca rođena u inozemstvu od osoba na tzv. privremenom radu - pokazuje, uz ostale, i primjer Ličko-senjske županije. Kao što se od popisa 1971. ukupno stanovništvo sastoji od onog u županiji i od osoba na privremenom radu u inozemstvu s članovima obitelji koji ondje s njima borave, tako se vitalna statistika od 1971. do 1997. sastojala od živorođenih i umrlih u županiji i od živorođenih i umrlih naših inozemaca. Defini-

cija ukupnoga stanovništva koja se primjenjuje od 1998. godine u vitalnoj statistici uklanja mogućnost iskazivanja "fiktivnog" prirodnog prirasta (prirasta ostvarenog u inozemstvu). Udjel stanovništva na privremenom radu u inozemstvu zajedno s članovima obitelji koji tamo borave, od 6 ili 10 posto u ukupnom stalnom stanovništvu (stanovništvo u Ličko-senjskoj županiji plus stanovništvo u inozemstvu), u popisima 1971., 1981., 1991. i 2001. samim brojem ne pokazuje razmjerno veliko značenje tog kontingenta (Akrap, 1999.). Ali, na privremeni rad u inozemstvo odlazilo je stanovništvo u srednjoj radnoj i reproduktivnoj dobi i to baca sasvim drukčije svjetlo na taj razmjerno mali broj i udjel. Iseljenici su ondje rađali potomstvo, a s obzirom na dob, njihova je smrtnost zanemariva. Istodobno su rađanja i umiranja naših privremenih iseljenika, kao hrvatskih državljana, upisivana u Hrvatskoj u matice rođenih i umrlih.

Što pokazuje raščlamba vitalne statistike za ukupno stalno i stanovništvo Ličko-senjske županije od 1971. do 1997. godine. Ako se obuhvati čitavo to razdoblje, u njemu Ličko-senjska županija ima prirodno smanjenje, tj. veći broj umrlih nego živorođenih za 5.143 osoba, jer u tom razdoblju ova županija ima 23.468 živorođenih i 28.611 umrlih. Od ukupnoga broja živorođenih, 2.097 osoba rođeno je u inozemstvu jer su im roditelji ondje bili na privremenom radu. Važno je istaknuti da su se tada isticale Međimurska i Ličko-senjska, u odnosu na preostale županije, razmjerno velikim udjelom živorođenih u inozemstvu. Od ukupnoga broja umrlih u istom razdoblju, 408 osoba živjelo je i umrlo u inozemstvu. Prirodno smanjenje bilo bi veće da prirodni prirast u inozemstvu nije fiktivno (jer oni koji su se rodili u inozemstvu ondje su i ostali; ako je bilo povratnika, onda su iseljavanja bila veća od broja povratnika iz Ličko-senjske županije) kompenzirao dio prirodnog smanjenja ostvareno u Ličko-senjskoj županiji (Akrap, 1999). Tako je prirodni prirast ostvaren u inozemstvu fiktivno kompenzirao 32,8 posto prirodnog smanjenja u toj županiji (u zemlji). Već je istaknuto: hrvatski državljanu u inozemstvu glavninom su u središnjoj vitalnoj dobi ili u dobi kada se najviše rađa, a gotovo zanemarivo umire. Dakle, rađaju, a malo umiru. Upravo ova sažeta egzaktna činjenica, općenito, podloga je za ocjenjivanje demografskog učinka iseljavanja. Bitno je, dakle, istaknuti da se tako ostvaren prirodni prirast u inozemstvu računao kao da se ostvaruje u županiji, što znači kako se podrazumijevalo da će se svi rođeni u inozemstvu i vratiti, no nije bilo tako. Na taj se način dijelom stvarala povoljnija demografska slika, posebice naselja/županija koje

su već dugo depopulacijske. O intenzitetu iseljavanja iz Ličko-senjske županije u dvadesetogodišnjem razdoblju (1971.-1991.) dovoljno govori podatak prema kojem je u ukupnom smanjenju stanovništva te županije 77 posto nastalo zbog negativnog salda migracija, a 23 posto zbog prirodnog smanjenja (Akrap, 1998).

I u zadnjem međupopisnom razdoblju, tj. od 1991. do 2001. godine, ponovno ova županija, u odnosu na sve ostale, sa smanjenjem od oko 37 posto prednjači smanjenjem ukupnoga broja stanovnika. U bitno različitim gospodarskim, društvenim i političkim okolnostima između 1995. i 2000. godine dogodilo se slično što i oko 1700. godine, kada je ovo područje oslobođeno, a Osmanlije su se s dijelom stanovništva povukli na prostor današnje Bosne i Hercegovine. Naime, nakon što je 1995. godine oslobođen okupirani teritorij Ličko-senjske županije i dio stanovništva je tijekom oslobađanja napustio Hrvatsku na teritorij ove županije, osim starosjedilačkog, naselio se ne tako brojno, ali ipak i novo stanovništvo kao i prije 300 godina. Uz stanovništvo iz drugih hrvatskih županija, došlo je kao i nekada i stanovništvo izbjeglo iz Bosne i Hercegovine. Naime, nakon što je okupirani teritorij (1991.-1995.) ove županije oslobođen, u nju se naselilo oko 2.100 izbjeglica (Hrvata) iz BiH. U istom vremenu, između 1995. i 2000., naseljeno je ondje i 2.836 osoba iz drugih hrvatskih županija i 2.429 iz inozemstva, od kojih, kako smo naveli, oko 2.100 iz BiH (popis stanovništva iz 2001.).

Na temelju prirodnog kretanja između 1991. i 2001. pod pretpostavkom da nije bilo iseljavanja, u popisu 2001. godine Ličko-senjska županija imala bi 73.044 stanovnika. U većem dijelu ovog rada pokazalo se kako je i u mirnodopskim uvjetima iseljavanje iz ove županije jedno od bitnih demografskih obilježja. Rat je radikalizirao iseljavanje. Opravdano se može pretpostaviti da bi bilo iseljavanja i da nije bilo rata, no sasvim sigurno ne tako brojnog kao zbog rata između 1991. i 1995. Demografsko-statistička analiza pokazuje da se između 1991. i 2001. iselilo oko 27.700 osoba, više Srba nego Hrvata. Kada je u ime velikosrpskog državnog projekta ratnom agresijom okupiran dio teritorija ove županije, protjerani su Hrvati. Iseljavanja su nastavljena i s neokupiranog teritorija Ličko-senjske županije zbog blizine bojišnice i povremenih napada, ali i zbog velike nezaposlenosti. Nakon "Oluje" i oslobađanja okupiranog teritorija velika većina srpskog stanovništva, koje to prije nije učinilo, napustila je ovaj teritorij. Nakon 1995. godine nisu se vratili ni svi protjerani Hrvati.

Ekonomsku strukturu Ličko-senjske županije analizirat ćemo za stanovništvo u županiji (u zemlji). Za spomenuti analitički pristup postoji više razloga. Analiza opsega i strukture priljeva u radnu dob i ponude na tržištu radne snage, broja ekonomski aktivnog stanovništva, broja osoba s osobnim prihodom i broja uzdržavanog stanovništva za ukupno stanovništvo (s "inozercima") nije objektivna. Nije objektivna analiza demografskih okvira ponude radne snage na tržištu rada u Hrvatskoj ako se posebno ne promatra kontingent ukupnog stanovništva, posebno kontingent stanovništva u zemlji. Razdioba ukupnog stanovništva po kategorijama ekonomske aktivnosti (ekonomski aktivno, osobe s osobnim prihodom i uzdržavane osobe) na potonja dva kontingenta ima gospodarsku i društvenu opravdanost. Ni planiranje potrebnih gospodarskih, obrazovnih, zdravstvenih i drugih kapaciteta bez tog razlikovanja nije moguće. Npr. budući da djeca naših "inozemaca" ostaju u inozemstvu, kako je analiza pokazala, ne mogu se uzeti u obzir pri računanju potrebnih obrazovnih kapaciteta. Ipak, vrijedno je znati koliko ima zaposlenih u inozemstvu. Jer, jedan broj uzdržavanog stanovništva u zemlji živi na teret ekonomski aktivnih u inozemstvu, bilo da njihova djeca žive u domovini ili uzdržavaju roditelje bez osobnih prihoda u Hrvatskoj. Tako je to još jedan razlog zbog čega ne možemo potpuno odvojiti ova dva kontingenta. I među kategorijom osoba s osobnim prihodom u Hrvatskoj, dio je mirovinu stekao u inozemstvu.

Analizu gospodarske strukture stanovništva Ličko-senjske županije temeljimo na usporednim demografsko-statističkim tablicama 3 i 4. Usporedbom promjena na razini Hrvatske s onima u Ličko-senjskoj županiji, otkrivaju se demografsko-ekonomske osobitosti ove županije u odnosu na hrvatski prosjek. Kao početak sve intenzivnijih promjena u sastavu stanovništva prema kategorijama ekonomske aktivnosti mogu se označiti 1960-te godine. Od tada počinje intenzivan proces deagrarizacije i deruralizacije. Već popis 1971. godine prepoznatljivo bilježi te promjene. Pri analizi treba uzeti u obzir da se od 1971. do 1991. stanovništvo ove županije razvija u mirnodopskim, tj. normalnim, razvojnim uvjetima, dok je međupopisno razdoblje 1991.-2001. bitno obilježeno izravnim i neizravnim demografskim i gospodarskim učincima ratne agresije. Unatoč tome, intenzivna emigracija u mirnodopskom razdoblju do 1991. godine rezultirala je vrlo nepovoljnim procesima i promjenama unutar ekonomske strukture, iz-

među broja i udjela ekonomski aktivnog, osoba s osobnim prihodom i uzdržavanog stanovništva. Te nepovoljne promjene radikalno su ubrzane tijekom 1990-ih, kada je veliki dio županije pretrpio ljudske žrtve i razaranja. Na velikom prostoru prekinuta je gospodarska aktivnost zbog okupacije, razaranja gospodarskih kapaciteta, blokade prometnica ili blizine bojišnice. Osim mjerljivih učinka, ratna je agresija ostavila i nepovoljne socio-psihološke posljedice.

Vratimo se međupopisnom razdoblju 1971.-1991. pred Domovinski rat. Ličko-senjska županija, tada u odnosu na preostale županije, zauzima posebno mjesto jer je imala smanjenje ukupnoga broja stanovnika čak oko 20 posto, a ekonomski aktivnih stanovnika oko 25 posto, po čemu je u prednosti u odnosu na sve ostale županije. Od 100 stanovnika ove županije 1971. godine, njih 39,7 posto bilo je ekonomski aktivno, 8,7 posto su osobe s osobnim prihodom, a 51,6 posto je uzdržavano stanovništvo. Do 1991. godine porasla je opća stopa ekonomske aktivnosti na 43,0 posto i udjel osoba s osobnim prihodom na 20,4 posto, a smanjeno je uzdržavano stanovništvo na 36,6 posto. No, porast opće stope aktivnosti prvenstveno je posljedica iseljavanja i pada udjela mladih (0-14 godina) u ukupnom stanovništvu. Ekonomsko-socijalna struktura iz popisa 2001. godine tipičan je primjer prostora u dubokoj demografskoj starosti. Od 100 stanovnika Ličko-senjske županije. 2001. godine 37,2 posto bilo je ekonomski aktivno, a čak je 34,5 posto - što je mnogo više od svih županija i hrvatskog prosjeka, koji je 26,8 posto - bile su osobe s osobnim prihodom, a 28,3 posto uzdržavane osobe.

Što pokazuje ekonomska aktivnost po spolu na teritoriju Ličko-senjske županije? Dok je na razini Hrvatske od 1971. do 1991. godine porastao opseg muške radne snage za 5,8 posto, u Ličko-senjskoj županiji smanjen je za 17,9. Na smanjenje broja ekonomski aktivnih muškaraca djelovale su i gospodarsko-društvene odrednice preko smanjenog udjela poljoprivrednog stanovništva i u sklopu toga snižavanja aktivnosti u graničnim dobnim skupinama do 15 i iznad 60 ili 65 godina života, povećanjem obuhvata srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovanjem te ubrzanog snižavanja ekonomske aktivnosti muškaraca starijih od 50 godina zbog prijevremenog odlaska u mirovinu pod posebnim uvjetima. Usto, sve manji priljev u radni kontingent i iseljavanje iz dobi radnog kontingenta međusobno se podupiru u smjeru starenja radnog kontingenta ili porasta udjela u rnjemu skupina iznad 40 ili 44 godine, u kojima su znatno niže specifične stope ekonomske aktivnosti.

Tablica 3. Stanovništvo Ličko-senjske županije (u zemlji) prema ekonomskoj aktivnosti 1971., 1981., i 2001. godine

	Popis	Ukupno stanovništvo			Aktivno			Osobe s osobnim prihodom			Uzdržavano stanovništvo		
		Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
		Ličko-senjska županija	1971.	98.145	46.381	51.764	38.942	24.887	14.055	8.569	4.864	3.724	50.634
	1981.	85.160	41.243	43.917	37.957	23.271	14.686	10.610	5.271	5.339	36.593	12.701	23.892
	1991.	76.452	37.428	39.024	32.897	20.439	12.458	15.604	7.622	7.982	27.951	9.367	18.584
	2001.	50.651	24.881	25.770	18.842	11.451	7.391	17.455	8.144	9.310	14.354	5.286	9.069
Hrvatska	1971.	4.169.887	1.983.837	2.186.050	1.813.059	1.102.073	710.986	363.057	193.066	169.991	1.993.772	688.697	1.305.075
	1981.	4.391.139	2.107.458	2.283.681	1.975.730	1.170.335	805.395	503.219	242.192	261.027	1.912.190	694.930	1.217.260
	1991.	4.499.049	2.162.155	2.336.894	2.039.833	1.165.728	874.105	748.524	344.882	403.642	1.710.692	651.545	1.059.147
	2001.	4.200.214	2.009.341	2.190.873	1.823.394	1.005.664	817.730	1.125.151	489.506	635.645	1.251.669	514.172	737.497
Struktura (ukupno stanovništvo = 100.0)													
	Popis	Ukupno stanovništvo			Aktivno			Osobe s osobnim prihodom			Uzdržavano stanovništvo		
		Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
		Ličko-senjska županija	1971.	100.0	100.0	100.0	39,7	53,7	27,2	8,7	10,5	7,2	51,6
	1981.	100.0	100.0	100.0	44,6	56,4	33,4	12,5	12,8	12,2	43,0	30,8	54,4
	1991.	100.0	100.0	100.0	43,0	54,6	31,9	20,4	20,4	20,5	36,6	25,0	47,6
	2001.	100.0	100.0	100.0	37,2	46,0	28,7	34,5	32,7	36,1	28,3	21,2	35,2
Hrvatska	1971.	100.0	100.0	100.0	43,5	55,6	32,5	8,7	9,7	7,8	47,8	34,7	59,7
	1981.	100.0	100.0	100.0	45,0	55,5	35,3	11,5	11,5	11,4	43,5	33,0	53,3
	1991.	100.0	100.0	100.0	45,3	53,9	37,4	16,6	16,0	17,3	38,0	30,1	45,3
	2001.	100.0	100.0	100.0	43,4	50,0	37,3	26,8	24,4	29,0	29,8	25,6	33,7

Izvor:

Ekonomsku strukturu 1971., 1981. i 1991. za stanovništvo u zemlji priredili autori na temelju statističke građe objavljene u: Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553., Zagreb, 1984.; Popisi stanovništva 1971. i 1981., Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569., Zagreb, 1989.; Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu po naseljima, Dokumentacija 886., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1994.; Stanovništvo u zemlji i u inozemstvu po naseljima, Dokumentacija 911, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1996. i Popis stanovništva 2001. /2. izdanje/, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2003. (podaci objavljeni na CD-u)

Depopulacija Ličko-senjske županije tijekom 20. stoljeća s posebnim osvrtom na ekonomsko-socijalnu strukturu 1971.-2001.

Tablica 4. Stanovništvo Ličko-senjske županije (u zemlji) prema ekonomskoj aktivnosti 1971., 1981., i 2001. godine (bazni indeks - 1971. = 100,0)

Popis	Ukupno stanovništvo			Aktivno			Osobe s osobnim prihodom			Udržavano stanovništvo		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
1971.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1981.	86,8	88,9	84,8	97,5	93,5	104,5	123,8	108,4	143,4	72,3	76,4	70,3
1991.	77,9	80,7	75,4	84,5	82,1	88,6	182,1	156,7	214,3	55,2	56,3	54,7
2001.	51,6	53,6	49,8	48,4	46,0	52,6	203,7	167,4	250,0	28,3	31,8	26,7
1971.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1981.	105,3	106,2	104,5	109,0	106,2	113,3	138,6	125,4	153,6	95,9	100,9	93,3
1991.	107,9	109,0	106,9	112,5	105,8	122,9	206,2	178,6	237,4	85,8	94,6	81,2
2001.	100,7	101,3	100,2	100,6	91,3	115,0	309,9	253,5	373,9	62,8	74,7	56,5

Izvor: tablica 3

U usporedbi s muškom radnom snagom, složenija je raščlamba gospodarske aktivnosti žena. S time u vezi treba napomenuti da popisna metodologija za utvrđivanje ekonomske aktivnosti žena traži pri komparacijama poseban oprez (Wertheimer-Baletić, 1978., 33.). U Hrvatskoj je od 1971. do 1991. porastao broj ekonomski aktivnih žena za 22,9 posto; suprotno tome, u Ličko-senjskoj županiji smanjen je broj ekonomski aktivnih žena za 11,4 posto. Od 1971. do 1991. Ličko-senjska županija ima veće smanjenje broja žena u radnome kontingentu od smanjenja broja ekonomski aktivnih žena. Važno je istaknuti, i zbog promjena u strukturama broja muškaraca i žena koji rade, veće je smanjenje broja žena. Više je razloga povećalo izrazitu razliku između porasta muškaraca i žena u radnome kontingentu. Činjenica da je od 1971. do 1991. Ličko-senjska županija imala smanjenje broja radnih žena čak oko 23 posto, pokazuje učinke dugogodišnjeg snižavanja nataliteta i većeg iseljavanje žena u odnosu na muškarce. Tijekom ubrzanog procesa deagrarijacije i povećanog obuhvata srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovanjem ženske populacije, osobito od sredine 1960-ih godina, na selu je sve izraženija neravnoteža između broja muškaraca i žena. Naime, mlade žene su sa sela više odlazile u veće gradove nego muškarci, koji su kao nasljednici ostajali na poljoprivrednim imanjima. Isto tako, spolnu neravnotežu u nerazvijenijim hrvatskim prostorima povećala je i privredna struktura u gradovima slabije razvijenih područja, koja ne pogoduje zapošljavanju žena. Najveće iseljavanje i mnogi utjecaji na smanjenje stanovništva u Ličko-senjskoj županiji rezultirali su velikom ukupnom depopulacijom i, u skladu s time, naglašenom neravnotežom u dobnopolnom sastavu stanovništva. Još od početka 1980-ih godina sve se više produbljuju gospodarska kriza i nezaposlenost koje više pogađaju slabije razvijene županije iz kojih je stoga pojačana emigracija radne snage. Iseljavanje iz mlađeg dijela radnog kontingenta (15 – 39 godina) i sve niži priljev u radni kontingent dodatno objašnjavaju pad broja aktivnih stanovnika. Svemu treba pridružiti odljev iz ekonomski aktivnog stanovništva prvih relativno brojnijih naraštaja obuhvaćenih mirovinskim osiguranjem i nastava smanjivanja aktivnosti u poljoprivredi.

Postavlja se pitanje zašto je, unatoč navedenim pojavama, između 1971. i 1991. porasla opća stopa ekonomske aktivnosti u Ličko-senjskoj županiji? Valja imati na umu da je i s tim porastom opća stope ekonomske aktivnosti ostala, s nešto manjom razlikom, ispod hrvatskog prosjeka. Tek temeljito poznavanje svih demografskih i eko-

nomskih specifičnosti pojedinih županija može pomoći razjašnjavanju pojedinih razvojnih smjerova. Primjerice, neke županije imaju visoku stopu ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva, prvenstveno zbog visokog udjela žena u poljoprivredi, te tako deagrarizacija, s jedne strane, utječe na pad aktivnosti žena, a s druge strane na porast nepoljoprivrednog sektora, osobito uslužnih djelatnosti. U Hrvatskoj je između 1971. i 1991. opća stopa ekonomske aktivnosti porasla sa 43,5 na 45,3 posto. I u ovom slučaju veći broj činitelja djeluje na kretanje opće stope ekonomske aktivnosti. Ne znači da je njezin rast rezultat pozitivnih kretanja nego može biti upravo suprotno. Tako je u Ličko-senjskoj županiji na smanjivanje opće stope aktivnosti djelovalo smanjivanje ekonomske aktivnosti u poljoprivredi, što je pozitivna promjena. Suprotno tome, smanjivanje udjela predradnog kontingenta (0 – 14 godina) djelovalo je na njezin porast, što s demografskog stajališta nije povoljno. Prema tome, smanjivanje ekonomski aktivnog stanovništva u poljoprivredi može se ocijeniti pozitivnim ako je na tom prostoru ekonomska aktivnost u poljoprivredi nadomještena rastom aktivnosti u nepoljoprivrednim djelatnostima, što nije slučaj s Ličko-senjskom županijom. Ponovimo, od 1971. do 1991. godine smanjen je broj aktivnih žena čak za 20,4 posto. Istodobno je stopa ekonomske aktivnosti žena porasla sa 27,2 na 31,9 posto.

Uz sve navedeno, u tumačenju ovih promjena treba poći od činjenice da je ova županija manje razvijena, emigracijska i s dugogodišnjim prirodnim smanjenjem, čime treba tumačiti promjene u kategorijama prema ekonomskoj aktivnosti. Na smanjenje ženske radne utjecala je slaba gospodarska dinamika, a to je izravno utjecalo na potražnju ženske radne snage na tržištu rada. Ako stopa rasta privrede i stopa rasta stanovništva nisu u skladu, počinju migracije tijekom kojih stanovništvo s područja u kojemu ne nalazi zaposlenje ili ne nalazi odgovarajuće zaposlenje odlazi u područja u kojima postoji potražnja za radom, dakle i mogućnost zapošljavanja (Wertheimer–Baletić, 1999., 311). Naravno, smanjivanje opsega radne snage valja promatrati kao masovan odljev najvitalnije kvalificirane, obrazovanije radne snage iz manje razvijenih područja. Priljev na tržište obrazovanije radne snage u uvjetima slabog razvoja nepoljoprivrednih djelatnosti i nedostatne potražnje na tržištu radne snage sve se više dopunjava drugim emigracijskim čimbenicima. Uspoređujući stanje i promjene ekonomske aktivnosti treba voditi računa o kvalitativnim razlikama općih i specifičnih stopa ekonomske aktivnosti, što je prvenstveno posljedica razlika u gospodarskoj strukturi. Ako npr. uspoređujemo stopu ekonomske aktivnosti Grada Zagreba, gdje je veliki broj ekonomski aktivnih u sektorima visoke tehnolo-

loške razine sa stopom ekonomske aktivnosti u Ličko-senjskoj županiji, s velikim udjelom djelatnosti niske tehnološke razine, onda i uz istu stopu ekonomske aktivnosti, očite su kvalitativne razlike. Uslijed smanjivanja udjela poljoprivrednog stanovništva smanjena je i opća stopa ekonomske aktivnosti. Suprotno tome, smanjivanje udjela predradnog kontingenta povećalo je tu aktivnost.

Prema udjelu osoba s osobnim prihodom 1971. Ličko-senjska županija sa 8,7 posto nalazila se na razini hrvatskog prosjeka. Nakon toga udjel osoba s osobnim prihodom u ovoj županiji raste znatno brže u odnosu na hrvatski prosjek. Tako 2001. u ukupnom stanovništvu ima čak 34,5 posto osoba s osobnim prihodom iz sljedećih razloga: Županija ima zaista demografski staro stanovništvo jer više od jedne trećine su umirovljenici (ostale kategorije osoba s osobnim prihodom su zanemarive). Propadanje poduzeća koja su zapošljavala veliki broj radnika i ratna situacija utjecali su na masovan odlazak u prijevremenu mirovinu. Vrlo dinamičan porast broja žena s osobnim prihodom rezultat je povećanog obuhvata žena mirovinskim osiguranjem i povećanog broja korisnica obiteljskih mirovina zbog signifikantno većih specifičnih stopa mortaliteta muškaraca starijih od 50 godina. Prema tome, uz porast ekonomske aktivnosti žena u proteklom razdoblju, bržem rastu broja žena s osobnim prihodom pridonosi i činjenica da žene duže žive pa i kada nisu bile ekonomski aktivne, poslije suprugove smrti nasljeđuju mirovinu. Dakle, i zbog dužeg životnog vijeka žena, povećava se broj korisnica obiteljskih mirovina. Intenzivan proces demografskog starenja najviše utječe na smanjivanje broja i udjela mladi, zbog dugoročnog smanjivanja broja živorođenih. I promjene u strukturi dobne sastava, kao rezultat dugogodišnjeg snižavanja nataliteta i emigracije, smanjuju udjel uzdržavanog stanovništva. Ličko-senjska županija zabilježila je između 1981. i 1991. smanjenje uzdržavanog stanovništva od 22 posto. Prema tome, sve manje mladih i porast aktivnosti ženskog stanovništva pridonosili su smanjenju uzdržavanog stanovništva. Međutim, uzdržavano stanovništvo najviše se smanjivalo zbog dugogodišnjeg snižavanja prirodnog priraštaja.

Često se isticala nepovoljna gospodarska struktura po djelatnostima. Analiza te strukture pokazuje da slabo razvijena Ličko-senjska županija, u odnosu na državni prosjek, ima veći udjel aktivnih u primarnim i sekundarnim djelatnostima. Indeks specijalizacije u pojedinoj djelatnosti u odnosu na državni prosjek pokazuje koje su se djelatnosti najviše razvijale u strukturi županijskoga gospodarstva. Iako se indeksi specijalizacije odnose na ekonomsku strukturu stanovništva po djelatnostima za političko-te-

ritorijalni ustroj Ličko-senjske županije od 30. prosinca 1992., dakle, na nešto drugačiji prostorni obuhvat u odnosu na sadašnji, razlike su, u pogledu ekonomske strukture po djelatnosti, zanemarive. Naime, i na teritoriju koji je nakon toga, po najnovijem ustroju pripao Ličko-senjskoj županiji, nema znatnijih razlika u strukturi gospodarstva po djelatnosti. Ako je indeks specijalizacije strukture aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje veći od 1,00, tada je županija iznadprosječno specijalizirana u promatranj djelatnosti u odnosu na hrvatski prosjek. Razmotrit ćemo strukturu gospodarstva u razdoblju do početka Domovinskog rata (Turčić, 2000; 172-174). U Ličko-senjskoj županiji između 1961. i 1991. godine porastao je indeks specijalizacije strukture aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje u primarnim djelatnostima sa 1,16 na 1,46. To pokazuje da se povećavao udjel ovih djelatnosti u gospodarskoj strukturi. Porastao je indeks specijalizacije aktivnog stanovništva u poljoprivredi i ribarstvu između 1961. i 1991. godine sa 1,11 na 1,31. Valja istaknuti da Ličko-senjska županija, u odnosu na sve preostale, zamjetno prednjači indeksom specijalizacije u šumarstvu koji je između 1961. i 1991. godine porastao sa 3,58 na 4,84. Iza Ličko-senjske, s indeksom specijalizacije od 2,83 u šumarstvu 1991. godine, nalazi se Požeško-slavonska županija. Međutim, za razliku od Ličko-senjske, Požeško-slavonska županija ima u gospodarskoj strukturi razvijenu drveno-prerađivačku industriju. Težište je gospodarskog razvoja temeljeno na industriji niske tehnološke razine koja sama po sebi ne stvara uvjete za širenje dodatnih razvojnih djelatnosti. Upravo je to jedan od najvažnijih razloga demografske erozije u drugoj polovici 20. stoljeća. Posve je jasno da šumarstvo nije moglo biti nositelj gospodarskog razvoja.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ako se traži jedna od bitnih demografski značajki Ličko-senjske županije, onda je to iseljavanje koje se, s kolebanjima u intenzitetu, neprekinuto proteže od zadnje četvrtine 19. do kraja 20. stoljeća. U odnosu na ostale županije, jedino Ličko-senjska ima od 1900. godine iz popisa u popis sve manje stanovnika. Vrlo slab i neodgovarajući razvoj gospodarskih i društvenih djelatnosti bio je snažan potisni činitelj iseljavanja s čitavog ličkog prostora. Težište je gospodarskog razvoja temeljeno na industriji niske tehnološke razine, koja sama po sebi ne oblikuje uvjete za širenje dodatnih razvojnih djelatnosti. Prostorno je društveno-gospodarski razvoj Ličko-senjske županije izostao.

Gospić, Gračac, Korenica i Otočac nisu imali temeljnu razvojnu infrastrukturu, što je bio osnovni preduvjet za održavanje stanovništva u svojem okružju. U vrijeme intenzivne deagrarizacije i deruralizacije lička gradska središta nisu mogla osigurati zapošljavanje izvan poljoprivrede, što je poticalo iseljavanje u velike hrvatske gradove i inozemstvo. Mali gradovi sa siromašnim i depopulirajućim ruralnim okružjem nisu mogli sami, bez osmišljene društvene intervencije, zadržati stanovništvo ni iz svojeg neposrednog okruženja. Nedvojbeno je jedan od bitnih razloga ovako velikog pada broja stanovnika nepostojanje barem jednog većeg grada sa zadovoljavajućom gospodarskom, društvenom i obrazovnom infrastrukturom. S gospodarskom strukturom po djelatnosti usko je povezana obrazovna struktura i širenje mogućnosti obrazovanja. Da je Gospić pružao mogućnost obrazovanja mladih, bila bi prepoznatljivo, sasvim sigurno, bolja demografska kretanja. Primjer Ličko-senjske županije pokazuje što se zbiva s demografskim i gospodarskim razvojem kada se on prepusti spontanosti. Ta županija nije oblikovala nijedno regionalno gradsko središte koje bi znatnije usporilo iseljavanje. Jednostavno nisu se otvarala nova radna mjesta. Posebno je bio istaknut, i još uvijek jest, problem zapošljavanja žena, zbog čega je osobito od 1970-ih ubrzano iseljavanje obrazovanije ženske radne snage. Domovinski rat, s izravnim i neizravnim posljedicama, pokrenuo je nove i ubrzao prijašnje nepovoljne demografske procese. Kad su oslobođena okupirana područja Hrvatske i prognanici su se mogli vratiti u naselja odakle su prognani, neki od njih, kada su izgubili taj status, prešli su u useljenički status u županiji gdje su bili smješteni. Među njima je bilo najviše starijeg stanovništva. Najveći poremećaj dobno-spolnog sastava u 1990-im godinama nastao je upravo u županijama koje su dugo bile zahvaćene depopulacijskim i emigracijskim procesima, a bile su izložene i ratnoj agresiji. Procijenjene demografske promjene poslije popisa 1991. pokazuju da je rat ubrzao i naglo pojačao sve dugogodišnje međusobno podupirajuće negativne demografske procese, čiji će se učinci osjećati dugi niz godina.

S demografskog i ekonomskog stajališta držimo uputnim skrenuti pozornost na neke od mjera za poticanje fertiliteta te zaustavljanje iseljavanja i povratka iseljenih, osobito mladih. Grad Gospić treba u pogledu društvene, obrazovne i gospodarske strukture postati, u pravom smislu, županijsko središte. Pri tome treba razvijati gospodarsku, obrazovnu, kulturnu i zdravstvenu infrastrukturu i u prethodno spomenutim gradovima. Važno je da grad svojom veličinom, tj. gospodarskom i društvenom infrastrukturom, zadrži stanovništvo određenog područja. Do-

nedavno je poseban problem bio loša prometna povezanost. Izgradnjom autoceste problem je riješen za gradove u njezinoj blizini, no problem ostaje prometna infrastruktura unutar županije. Može se shvatiti kao isprazno ponavljanje, ali činjenica jest da su velike mogućnosti razvoj turizma i obnova seoskih naselja kako bu se zadržali mladi. U suvremenim uvjetima ova županija ima iznimno velike potencijale za razvoj turizma jer je autocestom povezana s obalom. Kako je već istaknuto, da bi se zadržalo mlado stanovništvo, uz ostalo, treba uvesti odgovarajući obrazovni sustav. Primjereno gospodarskoj strukturi naročito značajno bilo bi osnovati više područnih studija za propulzivna zanimanja, naravno u suradnji i partnerstvu sa za to zainteresiranim sveučilištima u Hrvatskoj. Jak poticaj za iseljavanje mladih jest odlazak u sveučilišna središta, gdje je većina i ostajala. Naime, nije bilo značajnijeg razvoja gospodarskih sektora koji bi privlačili mlade obrazovane ljude na povratak. Jednostavno, gospodarska struktura znatno je utjecala na odljev visokoobrazovanog mladog stanovništva. Stožerno mjesto imaju mjere kojima bi se omogućio ulazak u brak mladih koji to žele i da imaju željeni broj djece. Dakle, treba ukloniti ili barem znatno ublažiti egzistencijske probleme mladih. Uz planiranu državnu, lokalna zajednica treba oblikovati strategiju stambene opskrbe mladih. Na prostoru ove županije već postoje takvi oblici privlačenja novog stanovništva. To je temeljno i ne može se zamijeniti nijednom drugom mjerom. Pri tomu se misli na davanje povoljnih stambenih kredita ili izgradnju obiteljskih kuća ili njihovu adaptaciju. Nastavi li se kao do sada, da stambeni krediti ovise o politici banaka, može se očekivati još brže snižavanje fertiliteta. Uz stambenu strategiju, vrlo važno mjesto zauzima izgradnja infrastrukture za pomoć zaposlenim roditeljima koji podižu djecu. To se u gradovima odnosi ponajprije na dovoljno kapaciteta u dječjim vrtićima i cjelodnevni boravcima u nižim razredima osnovne škole. Sve upućuje na to da je nužna još veća društvena intervencija kako bi se zaustavile, srednjoročno i osobito dugoročno, istaknute nepovoljne demografske tendencije. Sudeći prema projektima gospodarskog razvoja i postupnog naseljavanja pojedinih dijelova Ličko-senjske županije započelih prije nekoliko godina, držimo da će se daljnja demografska erozija zaustaviti a onda, možda, i preokrenuti. Bez pretjerivanja, ako na umu imamo očuvanu prirodu i prirodno blago koje se u suvremenim gospodarstvima najviše vrednuje, onda je pred Ličko-senjskom županjom zaista obećavajuća gospodarska budućnost. No, neka ta obećavajuća budućnost pripadne Ličanima.

- AKRAP, A. (1998), "Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji", u: Lajić, I. (ur.), *Migracije u Hrvatskoj*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- AKRAP, A. (1999), "Vitalna statistika i različitost depopulacijskih procesa u Hrvatskoj i županijama", *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 793-815.
- AKRAP, A. (2002), "Prostorni razmještaj stanovništva u Hrvatskoj", u: V. Pavletić (ur.), *Hrvatska demografska i demostateška drama*, Knjižnica Kritika, sv. 2., "Antun Gustav Matoš" d. d., Samobor – Udruga "11 siječnja 1972.", Zagreb.
- AKRAP, A. (2004), "Zapošljavanje u inozemstvu i prirodna depopulacija seoskih naselja", *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 675-699.
- BAUČIĆ, I. (1981), "Konačni rezultati popisa jugoslavenskih građana u inozemstvu i povratnika s rada iz inozemstva do 1981. godine", *Migracijske teme*, br. 8.-9. Zagreb.
- BIĆANIĆ, R. (1937), "Agrarna kriza od 1873.-1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske", *Ekonomist*, br. 3., Zagreb.
- BUDAK, N. (1994), *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*, Zagreb – Koprivnica: Nakladna kuća "Dr. Feletar".
- GELO, J. (1987), *Demografske promjene u Hrvatskoj u razdoblju od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus.
- GELO, J. (1999), "Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj", *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 735-749.
- HORVAT, V. (1942), *Suvremene nutarnje seobe i kretanja Hrvata, Posljedica dinamike društvenih procesa*, Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- KASER, K. (1997), *Slobodan seljak i vojnik, Rana krajiška društva (1754.- 1881.)*, tom II., Zagreb: Naprijed.
- LOPAŠIĆ, R. (1888), *Dva hrvatska junaka: Pop Marko Mesić i fra Luka Ibrišimović*, Zagreb: Matica hrvatska /pretsak Bibliofilska izdanja 12, Niz reprint, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989.
- MARKOVIĆ, M. (1995), "O etnogenezi stanovništva Like", u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knjiga 53. (str. 73.-189.), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- MATICKA, M. (1990), *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost.
- NEJAŠMIĆ, I. (1991), *Depopulacija u Hrvatskoj, Korijeni, stanje, izgledi*, Zagreb: Globus, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

- ROGIĆ, I. (1999), "Razvojni horizont glavnih aktera u srednjim hrvatskim gradovima", *Društvena istraživanja* 8 (39), 87-108.
- STIPETIĆ, V. (1954), *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.-1948.*, Zagreb: Rad JAZU, knj. 300.
- TURČIĆ, I. (2000), *Makroekonomski razvoj županija u Republici Hrvatskoj kroz tri desetljeća (1961./1962.-1990./1991.)*, Dio 2: Dugoročne tendencije kretanja stanovništva županija u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1971), *Stanovništvo SR Hrvatske – Studije*, Zagreb: Školska knjiga.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1978), *Ekonomska aktivnost stanovništva – demografski aspekti*, Zagreb: Školska knjiga.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999), *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate
- ŽIVIĆ, D., (2006), "Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća 1991.-2001.", u: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (str. 420-484.), Zagreb: Školska knjiga.
- ŽIVIĆ, D. (1999), "Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine", *Društvena istraživanja* 8 (5-6): 767-792.
- ŽIVIĆ, D. – POKOS, N. (2004), "Demografski gubitci tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.-2001.)", *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 727-750.

DEPOPULACIJA LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE
TIJEKOM 20. STOLJEĆA S POSEBNIM
OSVRTOM NA EKONOMSKO-SOCIJALNU
STRUKTURU 1971.-2001.

Ključne riječi: Ličko-senjska županija, depopulacija, 20. stoljeće, ekonomsko-socijalna struktura.

Tijekom cijelog 20. stoljeća Ličko-senjska županija predstavlja drastičan primjer snažne depopulacije. Zato je glavni razlog naglašeno gospodarsko zaostajanje. Na njezinu prostoru nema nijednog relativno većeg grada koji bi svojim razvojem zadržavao stanovništvo. Ova županija od popisa 1900. godine do posljednjeg 2001. bilježi sve manji i manji broj stanovnika zbog neprekinutog iseljavanja. Od prvog popisa stanovništva 1857. godine – provedenog prema suvremenim načelima i na cijelom hrvatskom državnom prostoru – do Domovinskog rata, tj. popisa 1991. godine Ličko-senjska županija smanjila je udjel stanovništva u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske sa 7,1 na 1,8 posto. Nakon toga, u popisu 2001. godine taj udjel pao je na 1,2 posto. Demografske promjene poslije popisa 1991. pokazuju da je rat ubrzao i naglo pojačao dugogodišnje negativne demografske procese. Agrarne kolonizacije nakon Drugog svjetskog rata i od 1960-ih zapošljavanje u zapadnoeuropskim zemljama, Zagrebu i Rijeci, glavni su smjerovi odljeva ličkog stanovništva. Gospodarska nerazvijenost i nedostatni društveni, obrazovni i zdravstveni kapaciteti poticali su iseljavanje. Ekonomsko--socijalna struktura zabilježena u popisu 2001. godine pokazuje da je to prostor u dubokoj demografskoj starosti. Od 100 stanovnika Ličko-senjske županije 2001. godine, 37,2 posto bilo je ekonomski aktivno, a čak 34,5 posto - što je znatno više od svih županija i hrvatskog prosjeka koji je 26,8 posto – bile su osobe s osobnim prihodom, a 28,3 posto uzdržavane osobe. Konačno, težište gospodarskog razvoja temeljeno je na industriji niske tehnološke razine, koja sama po sebi ne stvara uvjete za širenje dodatnih razvojnih djelatnosti. Posve je jasno da šumarstvo ne može biti nositelj

gospodarskog razvoja. Valja istaknuti da Ličko-senjska županija, u odnosu na sve ostale, zamjetno prednjači indeksom specijalizacije u šumarstvu. Bez pretjerivanja, imamo li na umu očuvanu prirodu i prirodno blago koje se u suvremenim gospodarstvima najviše vrednuje, onda je pred ovom županijom zaista obećavajuća gospodarska budućnost, a time i postupan demografski oporavak.

THE DEPOPULATION OF THE LIKA-SENJ COUNTY IN THE COURSE OF THE 20th CENTURY WITH SPECIAL EMPHASIS ON ECONOMIC AND SOCIAL STRUCTURE 1971-2001

Keywords: Lika-Senj County, depopulation, the 20th century, economic and social structure.

During the entire 20th century the Lika-Senj County represented a drastic example of strong depopulation. The main reason for this was its economic underdevelopment. There has not been a single relatively large town on its territory the growth of which could entice population to remain. That is why the population number in this county has been, starting with the 1990 census, continuing through all the consequent censuses and including the last one in 2001, continually decreasing due to constant emigration. The percentage of the Lika-Senj County population in the total population of Croatia had fallen from 7.1 to 1.8% between the first census in 1857, which had been state-wide and conducted in accordance with the contemporary principles, and the 1991 census at the beginning of the Homeland War. After that, in the 2001 census, that number further fell to 1.2%. Demographic changes after the 1991 census demonstrate the War has increased and suddenly strengthened the long-time negative demographic processes. The agrarian colonisations after the Second World War and work in foreign countries, Zagreb and Rijeka that started in the 1960's represented the main sources of that drain. The emigration was encouraged by the economic underdevelopment and inadequate social, educational and health capacities. The economic and social structure as registered in 2001 revealed this area suffers from advanced population aging. 37.2% of 100 of the Lika-Senj County inhabitants were economically active in 2001, as high as 34.5% – considerably higher than all the other Croatian counties and the Croatian average which is 26.8 – were persons with their own income,

while 28.3% were dependants. Finally, the area economic development is based on low-technology industry which does not create preconditions for additional activities that would contribute to development. It is evident the forestry cannot be the main factor of economic development. It is worth mentioning that the Lika-Senj County has a higher index of specialisation in forestry than any of the other counties. Considering the preserved environment and natural wealth that modern economies value the most, we can without exaggeration say the Lika-Senj County has a promising future ahead that will include a gradual demographic recovery.

Andelko AKRAP
Jakov GELC

**Depopulacija Ličko-
senjske županije
tijekom 20. stoljeća s
posebnim osvrtom na
ekonomsko-socijalnu
strukturu 1971.-2001.**